

Անի Կարմիրեանի ստորեւ հրամցուած գեկուցումը ներկայացուեցաւ որպէս բացման խօսք Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան Հայկական Համայնքներու Բաժանմունքին եւ Փրանսայի Արեւելեան Լեզուներու եւ Քաղաքակրթութիւններու Ազգային Հիմնարկին (Ինալֆօ) կողմէ Փարիզի մէջ կազմակերպուած «Դաստիարակչական նորարարութիւններ՝ ԻԱ. դարուն արեւմտահայերէնի դասաւանդման մարտահրաւերները» գիտաժողովին (21-22 Սեպտեմբեր 2015): Զեկուցումը կ'անդրադառնայ արեւմտահայերէնի դիմագրաւած գլխաւոր հարցին. ինչպէ՞ս փոխանցել լեզու մը սերունդէ սերունդ, որպէս գործածական լեզու: Անոր ներշնչումը կը բխի մեր սփիւռքեան գոյավիճակի իրականութիւններէն — որոնց կարգին պէտք է հաշուել երկլեզուութեան մարտահրաւերները —, ինչպէս նաեւ մանկավարժական նորարար մօտեցումներէն, որոնք ի գործ դրուած են յաջող կերպով նաեւ այլ լեզուներու իւրացման պարագաներու մէջ: Սփիւռքի հայկական հաստատութիւններուն եւ դաստիարակներուն ուղղուած կոչ մըն է ան, որպէսզի լեզուի վտանգուած ճակատագրին դէմ յանդիման յանձնառու հանդիսանան, փոխանակ արտաքին հեղինակութիւններու դիմելու՝ վիճակը բարելաւելու յոյսով: Անի Կարմիրեանի գրուածքը դաստիարակչական բարենորոգումի միտող մեր աշխատանքին եւ արեւմտահայերէնի իւրացման նկատմամբ մեր մօտեցումին փիլիսոփայական հիմքերը կ'ամրապնդէ: Արեւմտահայերէնը պիտի գոյատեւէ մէկ պայմանով միայն. եթէ հոգ տանինք անոր ապակեդրոնացած կերպով տեղական պէտքերու նկատառումով եւ տեղական լուծումներով: Մեր նպատակակէտը ուրեմն լեզուի փոխանցում մըն է, որ ապահովէ իրական, շնչող, գործածուող, մինչեւ իսկ «չարաշահուող» լեզու մը ըլլալը, փոխանակ՝ «մաքութեան», «միութեան» կամ քերականական կատարելութեան մտահոգութիւններէ առաջնորդուած ու քարացած կանոններու շարքի մը: Կ'ուզենք որ հայերէնը դառնայ Սփիւռքի բազմաթիւ երիտասարդներու ամէնօրեայ լեզուն, ապրելու եւ ստեղծագործելու եղանակ մը, եւ ոչ թէ անցեալին մէջ ընդելուզուած գեղեցիկ նշխար մը: Լեզուները կը գոյատեւեն եթէ նոր սերունդներ գան գայն խօսելու, գրելու, անով արտադրելու — եւ արեւմտահայերէնը տարբեր չէ միւս լեզուներէն, ըլլա՛յ Սփիւռքի մէջ, ըլլա՛յ Հայաստան:

Ռազմիկ Փանոսեան, Տնօրէն

TABULA RASA

ՎԵՐԱՄՏԱԾԵԼ ՀԻՄՆԱԳՐՈՅԹՆԵՐԸ

1

Հաւաքուած ենք արեւմտահայերէնի՛ն ի նպաստ եւ արեւմտահայերէնո՛վ նոր դաստիարակչական եղանակներ երեւակայելու համար միասնաբար: Կը գտնուի՞նք Սփիւռք կոչուած տարածքի մը մէջ, ուր հարիւր տարիէ ի վեր գրեթէ նոյն ողբը կ'իմանանք,

1

լեզուի պահպանման եւ տարածման աննպաստ պայմաններուն վերաբերեալ, լեզուի մը որ գիտենք՝ հող չունի ոտքերուն տակ, պետութիւն չունի, սահմաններ չունի: Այդ ողբը կենաց ու մահու հարց մը կը դնէ կարծէք մեր առջին: Անդամալուծուած ենք, գոյութենական ճգնաժամի մը դէմ յանդիման գտնուելու տպաւորութիւնն ունինք: Եթէ կայ այդպիսի ճգնաժամ, անկասկած մեր դաստիարակչական համակարգէն կը բխի, այդ համակարգի մասին մեր ունեցած փորձառութենէն:

Մեր երեխաները Սփիւռքի երեսին՝ միօրեայ կամ ամէնօրեայ դպրոցներ կը յանախեն եւ սակայն որեւէ օգուտ չեն ֆաղեր ատկէ — հայախօսութեան իմաստով, ստեղծագործ գործունէութեան իմաստով, ընթերցողներու հաւաք մը կազմելու իմաստով: Մինչեւ հիմա կիրարկուած դաստիարակչական բնատիպերը կարծէք անզօր դարձած են: Ճշմարտութիւնը այն է, որ դէպի արեւմտեան Սփիւռք բերած ենք նոյն այն բնատիպերը որոնք Միջին Արեւելքի մէջ ի գօրու էին 1920էն ետք: Այդ բնատիպերը սնանկութեան մատնուած են այսօր: Նոր դաստիարակչական բնատիպ մը մտածելու, պատրաստելու եւ կիրարկելու անհրաժեշտութիւնը կը զգացուի ամէնուրեք:

Ահա՛ ինչու հաւաքուած ենք այս շարքա՝ Փարիզի մէջ, ու կ'ուզեմ այսօրուան ներկայացումս օգտագործել սկսելու համար հաւաքական մտորում մը այս նոր վիճակին եւ անոր համապատասխանող լեզուի ուսուցումի նոր ձեւեր որոնելու անհրաժեշտութեան շուրջ:

«Դաստիարակ» բառին վրայ դրուած շեշտը կ'ենթադրէ, որ խնդրոյ առարկայ դաստիարակները դառնան մտածող, ֆննարկող էակներ, իրենց էութիւնը եւ իրենց գործունէութիւնը միշտ վերանայումի ենթարկող մշակութային սպասարկուներ: Դաստիարակիչին աշխատանքը շատ անգամ կը տեսնենք որպէս անցեալէ եկած գիտելիքներու կրկնութիւնը, կարծէք երեխաները այդ գիտելիքներուն կրաւորական ընդունարանները ըլլալին: Մտածելու այդ ձեւը մասնաւորաբար սխալ ու վնասակար է, երբ հարցը կը վերաբերի սփիւռքեան վիճակի մէջ լեզու մը փոխանցելու: Դաստիարակը պէտք է հետեւաբար անդադար վերամտածէ իր կատարած աշխատանքին հիմունքները: Անցեալէն աւանդուածը պէտք է մէկ քով դրուի երբ անկէ եկած աւանդութիւնները անբաւարար են, նախապաշարումներու վրայ հիմնուած են, ու չեն համապատասխաներ երեխաներու պէտքերուն եւ կարողութիւններուն:

Նոյն բանը կ'ըսէր ասկէ գրեթէ հարիւր տարի առաջ Կոմիտաս Վարդապետը, Պոլսոյ Էսայեան Վարժարանի ուսուցիչներուն առջեւ արտասանած ուղերձի մը ընթացքին, 1912ին: Կը մէջբերեմ իր խօսքերը, որոնք այնքա՛ն տպաւորիչ են.

Մենք մանուկներու հոգեկան պահանջներուն յարմարցուած դասագիրքեր չունինք, մեր դասագիրքերը լեցուն են փիլիսոփայական, բայց ոչ ճիշդ մանկական նիւթերով: [...] Անոնց որ տակաւին կեանքի հասկացողութիւնը չունին, դուք տուած էք կեանքի փիլիսոփայութեան դասեր: Ասիակ՝ իր մտաւոր ստամոքսը չի կրնար մարսել. ծուռ, ծո՞ւռ դաստիարակութիւն է: Իսկական վարժապետներ չկան: Եթէ մանուկը չի հասկնար ձեր դասաւանդութիւնը, յանցանքը ձերն է, որովհետեւ չէք կրցած հասկնալ

անոր հոգին. պէտք է վար իջնել մինչեւ անոր հոգեկան աստիանանը [...]:¹

Կոմիտասին ըսածը պէտք է հասկնալ որպէս մանկավարժական սկզբունք: Այդ սկզբունքն է, կարծեմ, որ ներշնչումի աղբիւր եղած է մեզի համար երբ Փարիզի մէջ *Մկնիկ* երկլեզու աշխատանոցը հիմնեցինք: Նոյն սկզբունքը տարիներով առաջնորդած է զիս որպէս Նիւ Ճըրզիի Յովնանեան Վարժարանի տնօրէնուհին: Էական սկզբունք մըն է, երեխայէն մեկնելու, երեխան յարգելու, ամէն ինչ իր աչքով դիտելու սկզբունքը: Նոյն սկզբունքը ի զօրու է անկասկած ամէն տարիքի սորվողի մը համար: Բայց չափահասները ունին պաշտպանուելու միջոցներ երբ սխալ մօտեցումի մը դիմաց դրուած են: Երեխաները չունին միշտ այդ կարելիութիւնը, կրնան ւաւելի դիւրութեամբ վնասուիլ: Առաւել եւս՝ նոր լեզու մը սորվելու իրենց բնական պատրաստակամութիւնը պէտք է առաջնորդէ մեծերուն վերաբերմունքը, եթէ վերջիններս ի վիճակի են անոր վրայ հիմնելու իրենց մօտեցումը: Ահա՛ ինչու երեխային տեսակիւնը որդեգրելը լաւագոյն կեցուածքը պիտի ըլլայ միշտ լեզուի ուսուցիչներու համար: Երեխային ցանկութիւնն է, որ պիտի առաջնորդէ մեզ: Ատկէ նաեւ հսկայ պատասխանատուութիւնը որ բեռնուած է մեր ուսերուն:

Մանրամասնելէ առաջ ըսածներս, կ'ուզեմ հիմա պահ մը պատմական շեղանցք մը առաջարկել, նշելու համար որ ասկէ առաջ ալ հայերէն լեզուն նմանօրինակ կացութիւններու մէջ գտնուած է: ԺԸ. դարուն, այսինքն այնպիսի շրջանի մը երբ հանրային դաստիարակութեան գաղափարը չկար տակաւին ու գաւառաներու ինչպէս քաղաքներու հայ բնակչութիւնը յաճախ անգրագէտ էր, Միխայիլ Աբրահայրը իրեն յանձնուած տղոց, որոնք յաճախ թրքախօս էին, նախ հայերէն կը սորվեցնէր, այսինքն՝ աշխարհաբար հայերէն եւ յետոյ միայն գրաբարի կ'անցնէր, եւ ւաւելի բարձր գիտութիւններու: Այդ աշակերտներուն համար է, որ գրած է 1727ին լոյս տեսած աշխարհաբարի առաջին քերականութիւնը: Ու ատկէ դար մը ետք է միայն որ նոյն աշխարհաբարը դարձած է դպրոցներուն մէջ խօսուած ու դասաւանդուած լեզուն, դառնալով միաժամանակ Օսմանեան կայսրութեան Հայերուն հաղորդակցութեան եւ մշակութային լեզուն: Եւ նոյնիսկ այդ պայմաններուն տակ, գիտեմք որ 1920էն ետք է միայն որ Միջին Արեւելքի Հայերը լիովին հայախօս համայնքներ կազմած են: Միջագետքի վերապրողներուն մեծամասնութիւնը հեռու էր հայախօս ըլլալէ:

Բայց այն ատեն ո՞ւր է տարբերութիւնը անոնց եւ մեր միջեւ, ո՞ւր է տարբերութիւնը ԺԹ. դարու վիճակին եւ ժամանակակից արեւմտեան երկիրներու վիճակին միջեւ, ինչ կը վերաբերի լեզուի իւրացման:

Տարբերութիւնը հետեւեալ ձեւով պիտի բացատրէի: Վերը նկարագրուած գոյավիճակներու պարագային, երեխաներուն համար լեզուն միշտ շրջակայ աշխարհը յայտնաբերելու միջոց մըն էր: Կ'ուզեմ ըսել. միմիայն հայկական աշխարհին վրայ

¹ Տե՛ս *Յոռաջ Միտք եւ Արուեստ*, թիւ 204, 7 Մայիս 1995: Մէջբերուած տողերը “Պարն ու մանուկը” վերնագիրով լոյս տեսած են առաջին անգամ Թէոդիկի *Ամէնուն տարեցոյց*ին մէջ, էջ 478-484:

բացուած պատուհան մը չէր: Պատուհաններէն մէկն էր — նոյնիսկ եթէ միակը չէր — որուն ընդմէջէն կապ կը հաստատէին աշխարհին հետ, իրենք իրենց հետ, իրենց աշխատանքին հետ: Ինչ որ հայերէնի դասաւանդումը կորսնցուցած է՝ այդ կարողութիւնն է, լեզուն յայտնաբերումի միջոց մը դարձնելու կարողութիւնն է, այսինքն՝ բուն լեզուէն դուրս ուրիշ բաներ ալ յայտնաբերելու միջոց ըլլալու կարողութիւնը: Այդ է, որ պէտք է միասին վերստեղծենք, այդ կարողութիւնը:

Եւ այս կէտին շուրջ, ընդունեցէ՛ք որ տարբերութիւնը մեծ չէ Միջին Արեւելքի (այսինքն այսօր գլխաւորաբար՝ Պոլսոյ եւ Պէյրութի) մէջ ի գօրու դաստիարակչական մօտեցումներուն եւ Եւրոպայի կամ Հիւսիսային Ամերիկայի հայկական համայնքներուն մէջ ի գօրու մօտեցումներուն եւ մտայնութիւններուն միջեւ: Բոլոր այս համայնքներուն մէջ, լեզուով աշխարհին բացուելու նոյն այդ կարողութիւնն է, որ պէտք ունի վերամշակուելու, վերստեղծուելու:

Այո, պէտք ունինք ստեղծելու հայերէն լեզուն դասաւանդելու նոր մօտեցում, որուն շնորհիւ երեխաներուն վերստին պիտի ընձեռուի այդ լեզուով աշխարհին բացուելու հնարաւորութիւնը, մէկ ու միակ աշխարհին որ ունինք, բայց անոր՝ ամբողջութեամբ, եւ ոչ թէ միայն այդ աշխարհին “հայկական” կարծուած ու հոչակուած երեսակին: *Երկու լեզու մէկ աշխարհի համար*, ահա՛ ինչ պիտի ըլլայ մեր սկզբունքը, ահա՛ նաեւ ինչ պիտի ըլլայ համաճառագիտութիւն մշակելու մեր ձեւը, երկլեզութեան կամ բազմալեզուութեան մեր եղանակը²:

Ո՛չ մէկը մեզի համար առաջուրնէ պատրաստած է այս տեսակի երկլեզուութեան մը համապատասխան դաստիարակչական մտածողութիւն մը եւ մանկավարժական փիլիսոփայութիւն մը: Ո՛չ ԺԹ. դարու՝ Խաչատուր Աբովեանի գործը, ո՛չ Ի. դարու մուտքին՝ Զապէլ Ասատուրի եւ ուրիշներու դասագիրքերը, ո՛չ Լեւոն Շանթի մանկավարժական ուսումնասիրութիւնները, այն շրջանին՝ երբ Պէյրութի ձեմարանը կը ղեկավարէր: Ու ո՛չ ալ վերջապէս՝ հանրապետական Թուրքիոյ շրջանին Պոլսոյ մէջ հաստատուած Յարութիւն Հինդլեանին “Նոր Դպրոց”ը, իր նորարար մանկավարժութեամբ հանդերձ: Ուրեմն մե՛նք պիտի ընենք: Ամէն ինչ պիտի վերստեղծենք ծայրէն: Մեզի սպասող մարտահրաւերն է:

2

Ըսածս յաւելեալ բացատրութիւններու կը կարօտի: Ո՛չ միայն մեզի կը մնայ մեր ժամանակներուն համաճայն դաստիարակչական մօտեցում մը ստեղծել, այլեւ կը թուի թէ ԺԹ. դարու Օսմանեան կայսրութեան եւ Ի. դարու Միջին Արեւելքի փորձառութիւնները արգելք կը հանդիսանան աւելի քան օգնութիւն: Կարծէ՛ք ստիպուած ըլլալինք՝ Միջին Արեւելքի վերադառնալու գտնելու համար շրջան մը ուր վաւերական փոխանակութիւն մը հնարաւոր էր հայերէնի եւ արեւմտեան լեզուներուն միջեւ,

² Այս մասին տե՛ս իմ “Երկու լեզու, մէկ աշխարհ” վերնագրուած յօդուածս, *Յանաջ Միտք եւ Արուեստի* նոյն համարին մէջ, 7 Մայիս 1995:

իրենց պարագային՝ իտալերենի, լատիներենի, անլի ուշ՝ ֆրանսերենի: Վարդապետներ կը պատրաստուէին, որոնք սակայն միեւնոյն ատեն եւրոպացի մտաւորականներ էին, յարգուած որպէս այդ:

Միջին Արեւելի սկզբնական սերունդներուն համար հասկնալի երեւոյթ է այն ինքնամփոփումը, որուն միջոցաւ հայախօսութեան կարծեցեալ միջնաբերդեր ստեղծուեցան: Այդ ինքնամփոփումը մէկ կողմէ՝ սերունդներ փրկեց, միւս կողմէ ալ սակայն՝ աներներ գործեց: Արդիւնքը այն եղաւ, որ այդ համակարգին մէջ դաստիարակուած սերունդները չգիտցան անցքը կատարել դէպի Արեւմուտքի մէջ մեծցող սերունդները, չգիտցան անլի լայն աշխարհի մը հայերէնով մաս կազմելու ձեւերը ստեղծել, փոխանակութեան եւ թարգմանութեան միջոցներ կիրարկել: Գիրքեր չէին թարգմանուեր: Երեխայէն մեկնող դաստիարակութիւն մը չէր հրամցուեր: Ծրագրուած մանկապատանեկան գրականութիւն չկար, քանի մը անձնական նախաձեռնութիւններէ անդին — էական կէտ մը որուն պիտի վերադառնամ քիչ ետքը: Վերացական եւ յղացական բառապաշարի գործածութիւնը չճաշալերուեցաւ, ուր մնաց՝ քննադատական մտածողութեան մը հնարաւորութիւնը: Այս ամբողջը շարունակուեցաւ անփոփոխ Սփիւռքի մէջ, ստանալով նաեւ անուն մը, որ էր՝ *հայապահպանում*: Եթէ կայ բան մը որմէ պէտք է ձերբազատուիմք ընդմիշտ, այդ հայապահպանումի գաղափարախօսութիւնն է, անոր տեղը դնելով *հայաստեղծում*ի փիլիսոփայութիւն մը:

Կարդալ պէտք է քառասուն տարի առաջ գրուած հայապահպանումի գաղափարաբանութեան քննադատութիւնը Յարութիւն Քիւրքեանի հատու գրիչէն.

... ստեղծել հայութեան նոր որակ. որակ՝ որ միայն աւանդութեան ու նոր պայմաններու *կրկնակ* տիրապետումէն կը ծնի: Ստեղծել, եւ ո՛չ թէ պահպանել. ստեղծումը արդէն կը պահպանէ. իսկ պահպանումը... բա՛ն մըն ալ չի պահպաներ պահպանումը. ո՛չ իսկ ինքզինք:³

Ինքն է՝ Յարութիւն Քիւրքեանը, որ կ'ընդգծէ «կրկնակ» բառը: Տիրապետել նոյնքան աւանդութեան, որքան՝ նոր պայմաններուն: Եւ խօսելով Սփիւռքի տղոց ու աղջիկներուն մասին, որոնք ուղղութիւն չէին գտներ որովհետեւ իրենց չէր տրուած, դաստիարակչական համապատասխան մօտեցումով, այդ կրկնակ տիրապետութեան հնարաւորութիւնը, Քիւրքեան քիչ մը անդին կ'աւելցնէ հետեւեալը.

... Խունկապահար, ինքնանպատակ պահպանումի գաղափարաբանութեան մը ծնունդներն էին այս աղջիկները, այս տղաքը: Իրենց ծնունդէն տարիներ, տարիներ առաջ, վնոուած էր արդէն, աներեւակայելի, անըմբռնելի նակատագրապաշտութեամբ մը,

³ Տե՛ս Յարութիւն Քիւրքեան, *Փորձ տարա-գրութեան մասին*, “Հայ Սփիւռք” մատենաշար, թիւ 1, Փարիզ, 1978, էջ 129: Մէջբերուած տողերը առնուած են “Երկրորդ հաւասարում բազմաթիւ անյայտներով” դարադարձիկ աշխատասիրութենէն, որ լոյս տեսած է նախ *Ահեկան* հանդէսին մէջ, Աշուն 1968:

որ անոնք “պիտի ըլլան օտար, մտածումով եւ գործով”:⁴

Վերջին բառերը կու գան Շահնուրի *Նահանջ*էն: Քառասուն տարի անցաւ այդ տողերը գրուելէն, ախտանանաչումը կատարուելէն ի վեր, ու քիչ բան փոխուած է ասկէ ասդին: Շատ մը տեղեր՝ գաղափարը այն է, որ մեր տղոց պէտք է փոխանցենք որպէս Հայ վերապրելու ծառայող նուագագոյնի իջած տուանելներ, քիչ մը պատմութիւն, քիչ մը կրօնք, քիչ մը լեզու: Ու այդ քիչն ալ պարտադրել տղոց, կարծէք ըլլային ինչպէս ըսի՝ կրաւորական ընդունարաններ: Լեզուին դերը հետզհետէ մոռցուած է, ու ստեղծագործական գործօնն ալ՝ ամբողջովին սրբուած: Կարծէք՝ կ'ուզենք փաստել որ հայաստանը Սփիւռքի մէջ հնարաւոր չէ, կ'ուզենք փաստել որ ականդութեան եւ նոր պայմաններու կրկնակ եւ փոխադարձ տիրապետումը հնարաւոր չէ, կ'ուզենք փաստել որ ստեղծագործ ըլլալը հնարաւոր չէ:

Իմ անձնական փորձառութիւնս Քիւրքնեանին նկարագրած տղոց ու աղջիկներուն փորձառութենէն քիչ մը տարբեր է: Բայց ո՛չ աւելի փայլուն: Մեծցած եմ Պոլիս, յաճախած եմ հայկական դպրոց: Կը յիշեմ անկէ միայն ձանձրոյթը, սարսափը երբեմն, պոռալները, ապտակները: Բոնութիւն յանուն դաստիարակութեան: Ինչպէ՞ս կարենայի որեւէ բան սորվիլ երբ դասընկերներս կը պատժուէին փոքր սայթաքումի մը համար, ու անոնք որ պէտք պիտի ունենային մասնաւոր խնամքի՝ կը ծաղրուէին իրենց տարբերութեան համար: Ինչպէ՞ս սորվիլ երբ աշխարհին բացուելու մեր կարողութիւնն իսկ սկիզբէն անտեսուած ու ջնջուած էր: Եւ այս ամբողջը՝ հայերէն լեզուով:

Ահաւասիկ ուրեմն առաջին մարտահրաւերը: Կը կայանայ անհրաժեշտութեան մէջ այդ անցեալէն հեռանալու: Հեռանալու դաստիարակչական համակարգէ մը որ լեզուական գետնի վրայ՝ տղաքը մերժումի կը մղէր, ուր միակ մտահոգութիւնը պահպանումն էր, ուր անշարժութիւնը հրամայական էր:

3

Երկրորդ մարտահրաւերը սերտօրէն առնչուած է առաջինին: Կը վերաբերի այն իրողութեան որ Սփիւռքի մէջ՝ լեզուն դարձած է սրբութիւն մը: Ահաւասիկ լեզուին հետ մեր յարաբերութեան ամենէն մահացու երեսակը: Վերջաւորութեան՝ այդ հոգեբանութեան միակ նպատակը ցոյց տալ է թէ ականդութեան եւ արդիականութեան միջեւ ո՛չ մէկ համադրութիւն հնարաւոր է, որ երբեք տէրն ու տիրականները պիտի չդառնան մենք մեր լեզուին, հոս, այսօր, որ լեզուն երբեք պիտի չպատկանի անոնց որոնք ենթադրաբար պէտք է կարենային հաղորդակցիլ այդ լեզուով, այդ լեզուին մէջ: Այդ մահացու սրբացումի գործողութեան դէմ դնելու միակ միջոցը ցոյց տալ է, որ ստեղծագործ կեցուածք մը հնարաւոր է, որ *յաջող* երկլեզու դաստիարակութիւն մը կարելի է կիրարկել: Ու այդ ընելու համար անշուշտ՝ պէտք է “ապասրբացնել” լեզուն:

Պիտի թուարկեմ յաջող երկլեզու դաստիարակութեան մը սկզբունքներէն ու նախա-

⁴ Փորձ տարա-գրութեան մասին, էջ 131:

պայմաններէն մէկ քանին, առանց զարգացնելու, բացատրութիւններն ու մանրամասնութիւնները ձգելով ուրիշ առիթի: Տեսական գետնի վրայ, գլխաւոր սկզբունքը եւ ուրեմն գլխաւոր հրամայականը հայերէնը որպէս երկրորդ լեզու իւրացնելու պայմանները ստեղծելու անհրաժեշտութիւնն է, պատրաստելով իւրացումի “բնական” պայմաններ, նախընտրաբար չմնալով դպրոցի նեղ սահմաններէն ներս: Ինչպէ՞ս կրնայ սփիւռքեան լեզու մը “բնական” միջավայր մը ունենալ, պիտի հարցնէք: Բայց ա՛յդ իսկ է մարտահրաւէրը: “Բնական”ը ստեղծել արուեստականօրէն: Յարակարծիք մը չէ: Էական է, որովհետեւ լեզու մը կրնայ միայն *իւրացուիլ*, չի կրնար դասաւանդուիլ: Մենք՝ անոր հոգացողները կրնանք միայն իւրացումի գործողութիւնը հրահրել, խրախուսել: Կրնանք համաձիր մը ստեղծել որ իւրացումը կարելի դարձնէ: Պէտք է ըլլանք ուրեմն *չուսուցիչներ*: Դժուա՞ր է ընդունիլը որ մեր հակակշիռէն դուրս կատարուող գործողութիւն մըն է տեղի ունեցածը, որ պարտաւոր ենք դասարանային տիրապետութեան կեցուածքներէն հրաժարելու, լեզուի սրբացումին վերջ տալու, մեր դերը վերասահմանելու, աշակերտներուն հետ գիտելիք ու փորձառութիւն փոխանակելու: Սրբացած լեզու մը էապէս իշխանութիւն բանեցնելու միջոց մըն է, ուրիշ ոչինչ: Ահա՛ նաեւ ինչու այս ձեւով լեզուի իւրացումին սատար կանգնիլը ժողովրդավարական նշանակութիւն ունեցող արարք մըն է: Երեխաները այդ ժողովրդավարութեան քաղաքացիներն են: Պէտք է զգուշանալ զանոնք ենթարկուող ենթականեր դարձնելու մեր ձգտումէն, որպէսզի կոնակ չդարձնեն նաեւ լեզուական իւրացումի շարժընթացին:

Եւ հիմա այդ սկզբունքները թարգմանենք կիրառական կանոններու: Առաջին կանոնն է՝ յարգանքը: Յարգել երեխաները եւ պատանիները, աշխարհը իրենց աչքով դիտել, ընդունիլ որ սորվելիք ունինք իրենցմէ: Զանոնք առարկաներու չվերածել, բեմ հանելու սիրոյն իրենց չհասկցած լեզուով բաներ չսորվեցնել, ուղղագրական մրցումներու մասնակից չընել զիրենք սրբագրելու սիրոյն: Անցեալին զոհերը չդարձնել, ներկային մէջ ապրող լեզուի մը ժառանգորդներ պատրաստել: Այդ ձեւով՝ վստահ ըլլալ որ անոնք աշխարհը պիտի դիմաւորեն այդ լեզուին ընդմէջէն:

Այս ամբողջը մեր կողմէ կ’ենթադրէ գիտակցութիւն եւ որոշ չափով՝ ծրագրաւորում: Մեր հաւաքին նպատակն է ի միջի այլոց՝ այդպիսի գիտակցութիւն մը յառաջացնելու ձեւերը մէջտեղ բերել: Պէտք է աշխատինք դաստիարակչական կաղապարի մը վրայ, որուն մէջ երեխան է կեդրոնը, բայց որ կը պահանջէ նաեւ բոլորին գործօն, տեւական, միասնական մասնակցութիւնը: Այդպիսի գիտակցութիւն, այդպիսի մասնակցութիւն նոր սկզբունքներ կը պահանջեն, նոր դպրոցական ծրագիրներ, նախաձեռնութիւններ, որոնք քայլ պահել գիտնան մեր դարու մանկավարժական գիտելիքներուն հետ, եւ մանաւանդ՝ ներդաշնակ ըլլան երեխաներու միւս զբաղումներուն հետ, տեղական լեզուներուն հետ առնչուած:

Երկու յաւելեալ կէտերու վրայ կ’ուզեմ հոս շեշտը դնել մասնաւորաբար: Մէկը արեւմտահայերէնով մանկական եւ պատանեկան մատչելի գրականութեան մը ապ-

շեցուցիչ բացակայութիւնն է: Այս բացակայութիւնը ուղղակի ակտանիշ մըն է: Յոյց կու տայ թէ ինչպէ՛ս կը գործեն պահպանումի եւ սրբացումի ակտերը: Ամենէն խօսուն նշանն է, որ ցոյց կու տայ մեր մօտեցումին սնանկութիւնը: Երկրորդ կէտը կը վերաբերի տարբեր տարիքի տղոց համար միասնական ծրագիրներ պատրաստելու անհրաժեշտութեան, օգտագործելով համագործակցութեան ուժականութիւնը, երիտասարդներուն մօտ ստեղծելով միասնութեան զգացում մը, եւ չափահասները պատրաստելով իրենց “չուսուցչական” պաշտօնին ու պարտականութիւններուն:

Այս ամբողջը մէկ օրէն միւսը պիտի չկատարուի, բնական է: Ո՛չ նոր ծրագիրներու ստեղծումը, ո՛չ ալ անոնց կիրակումը: Եթէ մէկ բան սորված եմ ես տարիներու ընթացքին՝ այն է, որ փոփոխութիւնը ժամանակ կը պահանջէ: Երկար ընթացք մըն է: Բայց հասած ենք անցման կէտի մը, գրեթէ վերջակէտի մը, ուրկէ ամէն ինչ պէտք է վերսկսի: Ահա՛ ինչու այս հարցերուն շուրջ մեր այսօրուան հանդիպումը այնքա՛ն կարեւոր է:

Խօսքս սկսայ նշելով որ ամէն կողմ, ամէն տեղ, կը յիշեցուի մեզի թէ արեւմտահայերէնի գոյութիւնն իսկ վտանգուած է, կարծես չգիտնալինք այդպէս ըլլալը: Եւ սակայն այս անցման կէտը յղի է նորանոր հնարաւորութիւններով: Սփիւռքը երբեք այսքան ներկապակցուած չէ եղած, առնուազն համացանցային նորագոյն միջոցներով, թե՛նաբանական նորարարութիւններով: Արեւմտահայերէնը կրնայ անգամ մը եւս դառնալ հաղորդակցութեան եւ մշակոյթի լեզու մը, բան մը որ պէտք է միշտ մնացած ըլլար Սփիւռքի մէկ ծայրէն միւսը: Բայց քանի որ սփիւռքեան լեզու մըն է այսօր աւելի քան երբեք, մեր պարտականութիւնն է այդ փոփոխութիւնները բաց աչքով դիմագրաւել եւ անոնց հետ համաժայլ յառաջանալ:

Մեր պարտականութիւնն է տարբեր համայնքներու մէջ գործող ուսուցիչները, դպրոցի տնօրէնները իրարու միջեւ կապի մէջ պահել, փոխանակ ամէն մէկս իր անկիւնը առանձնացած մնալու: Մեր պարտականութիւնն է Սփիւռքի մէջ համաշխարհայնացած կապակցութիւնները լաւագոյնս օգտագործել, իրարմէ սորվիլ, մեր դաստիարակչական եւ քաղաքական հորիզոնները լայնցնելու միտումով, համագործակցական մշակոյթ մը ստեղծել դպրոցներէն ներս, եւ դպրոցէ դպրոց, բոլոր տարիքներուն յարմար պատանեկան գրականութիւն մը ստեղծել, կամ անոր ստեղծումին ներշնչարանը հանդիսանալ, նաեւ՝ արեւմտահայերէնով թարգմանել վերստին: Առաւել եւս՝ ուսուցիչներու, տնօրէններու նոր սերունդներ պատրաստել, հոգաբարձու մարմիններու մտայնութիւնը արդիականացնել եւ վերանորոգել: Պէտք է նաեւ գիտնանք մեր երիտասարդներուն համար ուսուցչական պաշտօններու դուռը բանալ, որպէսզի կարենան իրենց գիտակից մօտեցումը կիրարկել, որպէս “չուսուցիչներ”: Մէկ խօսքով՝ մեր պարտականութիւնն է արեւմտահայերէնը ԻԱ. դար մտցնել վերջապէս: Այն ատեն թերեւս մեր փորձառութիւնը հետաքրքրէ լեզուի իւրացումի մասնագէտները եւ իր կարգին բնատիպ մը հանդիսանայ նաեւ ուրիշներու համար, դաստիարակչական նորարարութեան մարզէն ներս:

ԱՆԻ Կարմիրեան